

ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Ключові слова: трансформація, соціальні процеси, регіональна політика, демографічні процеси, трудова діяльність

Вступ. Постановка проблеми. Динаміка соціальних процесів зумовлена сукупністю суспільних відносин у державі. У кожному регіоні країни, у різноманітних територіальних спільнотах людей вона є своєрідною. Це пов'язано з територіальними відмінностями природних умов і ресурсів як матеріальної основи розвитку господарства, його регіональним особливостям, демографічними, соціальними, економічними та екологічними процесами, а також механізмами державного регулювання розвитку регіонів і підтримки територіальних громад.

Трансформація соціальних процесів відбувається під впливом дії сукупності чинників, найголовнішим з яких є державна регіональна політика щодо розвитку соціальної сфери, яка включає економічну, демографічну, екістичну, етнічну складові.

При вивченні соціальних процесів важливу роль відіграє суспільно-географічний підхід, оскільки завдяки йому увага зосереджується на

дослідженні просторових особливостей життєдіяльності людей у різних регіонах, місцевостях, територіальних громадах. Ці процеси безпосередньо пов'язані із життям людей і охоплюють відтворення, працю, споживання, розселення тощо. Соціогеографічні дослідження дають змогу оцінити процеси суспільної життєдіяльності територіальних спільностей людей, визначити природні, соціальні, економічні чинники, які впливають на просторові особливості прояву цих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах побудови соціально орієнтованої ринкової економічної системи зростає значення досліджень просторових аспектів поведінки людей. Це зумовлено метою побудови соціально орієнтованої системи економічних відносин, пов'язаною з людиною. Також, важливо врахувати децентралізацію управління соціальними і економічними процесами, передачу функцій регулювання соціальних процесів у регіони і територіальні громади. Зростає вплив соціального фактора – демографічної, працересурсної, соціальної, екістичної ситуації, умов проживання людей на розвиток і розміщення продуктивних сил. Питанням дослідження соціальних процесів приділяється значна увага у працях Акіліна А.В., Ільїча Л.М., Бандур С.І, Зайця Т.А., Фащевського М.І., Бондар І.К., Ярошенко Г.В., Долішнього Л.І., Злупка С. М., Мирко Н., Старостенко Г., Тарангула Л., Білоконь І.В., Немченко М.П.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Навести та розкрити принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Основним принципом суспільно-географічних досліджень соціальної сфери є визначення просторових особливостей соціальної поведінки різних територіальних спільностей людей, їх кількісного та якісного розвитку, статево-вікової структури, взаємодії з виробництвом, навколишнім середовищем тощо [3].

Одним із суттєвих принципів аналізу трансформації соціальних процесів є принцип мультиплікативної дії. Він полягає у тому, що поява негативних тенденцій у будь-якому з елементів суспільного відтворювального процесу позначається на інших. У територіальному аспекті це виявляється у взаємозв'язках і залежностях між центром і периферією. Із зростанням відстані від центру чи транспортних магістралей як важливих економічних осей соціальні процеси все більше набувають негативних ознак – нижчі показники відтворення населення, гостріші соціально-трудова проблеми, менш розвинута соціальна сфера тощо. Значно загострюються соціальні проблеми і в регіонах економічної депресії, високої агломеративності, екологічної кризи та ін. [2]. Звідси випливає необхідність узгоджених дій для подолання кризових явищ, враховуючи специфіку структурної перебудови економіки в таких регіонах, а також особливості ринкового механізму перебудови. Важливо визначити проблемні території з негативними явищами економічного чи іншого характеру, які можуть позначитися на соціальних процесах. Це дасть можливість визначити

відповідно механізми державної регіональної політики для їх ефективного подолання. Регіони і соціальні процеси з різною мультиплікативною залежністю можуть бути ранжовані за ступенем концентрації негативних явищ і конфліктних ситуацій, стійкості розвитку. Це необхідно враховувати при визначенні цілей регіональної політики, розробленні конкретних механізмів подолання цих явищ [8].

Серед основних загальнонаукових принципів дослідження трансформації соціальних процесів є принцип полікомпонентності, оскільки соціальні процеси – це системні утворення, в яких кожен компонент відіграє певну роль. Так, аналізуючи відтворення населення, важливо врахувати такі компоненти, як шлюбність, народжуваність, смертність, еміграція та імміграція населення тощо. Кожен з них має свої складові. Отже, для відтворення населення, як і інших соціальних процесів, характерною є складна ієрархічна структура з численними зв'язками і залежностями між його компонентами, тому в процесі аналізу зміни таких соціальних процесів слід використовувати системно-структурний підхід.

Аналізуючи динаміку конкретних соціальних процесів, слід використовувати конкретнонаукові принципи. Так, при вивченні геодемографічних процесів доцільно враховувати принцип поєднання біологічних та соціальних чинників. Це пов'язано з тим, що ряд процесів (народжуваність, старіння, смертність) зумовлені біологічними, а не соціальними чинниками. Однак при цьому слід врахувати, що рівні народжуваності, тривалості життя, смертності значною мірою детерміновані соціально-економічними умовами.

Важливим принципом вивчення демографічних процесів є принцип відповідності кількісних та якісних параметрів відтворення населення рівневі розвитку економічної бази. Вона значною мірою впливає на кількісні та якісні параметри демографічних процесів шляхом забезпечення населення матеріальними і духовними благами.

Одним із суттєвих принципів дослідження трансформації трудової діяльності є відповідність між кількісними та якісними характеристиками суб'єктів трудового процесу та рівнем розвитку матеріально-речовинних елементів продуктивних сил [1]. Йдеться про зв'язки між людьми з приводу організації праці, здійснення трудового процесу, із дотримання вимог до якісних характеристик учасників трудового процесу тощо. З упровадженням у виробництво досягнень науково-технічного прогресу від працівника вимагається застосування не стільки фізичних зусиль, скільки уміння керувати складною технікою, аналізувати ситуацію, самостійно приймати рішення. Відбулися певні зміни в організації зайнятості. Так, змінилася структура зайнятості робочої сили з підвищеними вимогами до рівня освіти і фахової підготовки; зросли міграційні потоки робочої сили між державами; росте попит на спеціалістів вищої кваліфікації. У зв'язку з цим на перший план висувуються соціальні чинники відтворення робочої сили, її нові якості [6,7].

Важливим принципом дослідження трудової діяльності є відповідність розвитку соціально-трудова відносин структурі працересурсного потенціалу кожного регіону. На будь-якій стадії розвитку економічних ринкових відносин державою здійснюється регулювання зайнятості населення. При цьому мають бути узгоджені завдання у сфері зайнятості із соціальною ситуацією, яка складається у конкретному регіоні. У ринкових умовах має бути забезпечена економічно ефективна зайнятість, що враховує попит і пропозицію робочої сили на ринку праці. Ефективність економіки визначається тільки продуктивною, а не повною занятістю. Повна продуктивна зайнятість засвідчує високий рівень використання працересурсного потенціалу.

При дослідженні трансформації трудової діяльності важливо врахувати такий принцип, як просторово-часова єдність трудової діяльності. Вона здійснюється у конкретному місці та відповідному часі. Місце визначає ті особливості праці, які зумовлені властивостями території. Маються на увазі структура господарства і сфери прикладання праці, кліматичні умови трудової діяльності тощо. Часова відповідність означає певний етап (рівень) розвитку соціально-економічних відносин у даному регіоні. Таким чином певному етапу розвитку соціально-економічних відносин має відповідати певний рівень реалізації працересурсного потенціалу [4]. Кожний регіон має свої особливості формування ринку праці, тому важливо виявити рівень збалансованості між пропозицією праці, її кількісним та якісним складом та потребами в ній.

Дослідження екістичної діяльності населення – це виявлення просторово-часової форми організації його життя. Сюди входить вивчення заселеності території, форм і типів поселень, взаємодія поселень з навколишнім середовищем, формування складних систем розселення тощо. При дослідженні трансформації розміщення населення та поселенської мережі вихідним принципом є аналіз просторової організації населення та утворення територіально-життєдіяльних систем. Поселення розглядається як ареал, де відбуваються процеси життєдіяльності людей, в його межах формується їх територіальна спільність.

Важливим принципом вивчення екістичної діяльності є врахування субординованості поселенських систем. Жодне поселення не може розвиватися відокремлено, а лише у взаємозв'язку з навколишнім середовищем та іншими населеними пунктами [5]. Таким чином формуються інтегральні, регіональні чи локальні системи поселень, в яких кожне поселення виконує свої функції. Поселенським системам притаманні риси територіальної ієрархічної супідрядності. Системи поселень є каркасом формування суспільно-економічних територіальних комплексів.

Суттєву роль у вивченні динаміки екістичної діяльності відіграє принцип системності. Системі розселення притаманні загальні для всіх систем властивості: внутрішня стійка взаємозв'язаність структурованість, єдність ієрархічно упорядкованих компонентів з їх специфічними функціями.

За динамікою чисельності населення в різних типах населених пунктів можна робити висновки про зрушення, що відбуваються в них, виявити тенденції урбанізації, агломерування тощо.

Одним із основних принципів дослідження розселення – це принцип структурності. Основними структурними характеристиками систем розселення є морфологічна і функціональна, тобто їх розподіл на міські і сільські, за чисельністю населення та функціональними типами. Найбільш складною структурною характеристикою є територіальна структура, що характеризує відношення поселень одне до одного та до системи в цілому. Сюди входять структурно-генетичний аналіз поселень, форми розселення, просторові структурні зміни систем поселень.

Висновки. Необхідно відмітити, що різноманітність умов і факторів та особливості їх впливу на соціальні процеси призводять до значної просторової строкатості їх прояву. Територіальна диференціація природних і соціально-економічних чинників в Україні зумовлює просторові відмінності трудової діяльності, умов проживання розселення населення та ін. Господарські потреби сприяють формуванню єдиної господарської і соціальної системи. Це зумовлює просторову диференціацію виробництва і життєдіяльності людей, які є специфічним для кожного регіону. Диференційованість умов і ресурсів свідчить про те, що в кожному регіоні відповідно формуються своєрідні господарські структури з притаманними їм соціальними процесами. Ці процеси виявляються у динаміці чисельності населення, працездатного потенціалу, його якісного відтворення, розвитку соціальної сфери тощо. Соціальні процеси, в яких поєднується економічні, екологічні, етнічні та інші процеси потребують застосування принципу комплексності при вивченні їх змін. Отже, означені та проаналізовані принципи дослідження динаміки суспільно-географічних процесів соціального розвитку дають можливість визначити основні тенденції змін та пріоритетні напрями регіональної політики.

Список літератури

1. Акілін О.В. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навч. посіб. / О.В. Акілін, Л.М. Ільч. – К.: Алетра, 2010.- 733 с.
2. Бандур С.І. Структурна трансформація економіки України: тенденції, соціальні наслідки, перспективи / С.І. Бандур, Т.А. Заяць, М.І. Фащевський. – К.: РВПС України НАН України, 1999.- 268 с.
3. Бондар І.К. Моніторинг соціальних процесів в Україні / І.К. Бондар, Г.В. Ярошенко та ін.; [за ред. І.К. Бондар] – К.: Знання, 1999. – 260 с.
4. Долішній Л.І. Трудовий потенціал, зайнятість і ринок праці (теорія і практика) / Л.І. Долішній, С. М. Злупко та ін.- Львів, 1997. – 349 с.
5. Мирко Н. Трансформація демографічних процесів. / Н. Мирко, Г. Старостенко, Л. Тарангул // Україна: аспекти праці. – 1998. - № 7.- С. 31-33.
6. Фащевський М.І. Трансформація зайнятості населення в період реформування ринкових відносин в Україні / М.І. Фащевський, І.В. Білоконь // Трансформаційні процеси в господарстві регіонів Східної Європи.- Ірпінь,

1997.- С.121-123. 7. Фащевський М.І. Пріоритетний напрям дослідження географії населення в сучасний період / М.І. Фащевський, М.П. Немченко // Український географічний журнал. – 2001. - № 3. – С. 91-98. 8. Фащевський М.І. Регіональні особливості соціального розвитку та державної політики / М.І. Фащевський, Г.Г. Старостенко, М.П. Немченко // Розбудова держави.- 1997.- № 2. – С. 59-64.

Баранова Л.Г. Принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні

Наведені та розкриті принципи дослідження трансформації соціальних процесів в Україні.

Ключові слова: трансформація, соціальні процеси, регіональна політика, демографічні процеси, трудова діяльність

Баранова Л.Г. Принципы исследования трансформации социальных процессов в Украине

Приведены и раскрыты принципы исследования трансформации социальных процессов в Украине.

Ключевые слова: трансформация, социальные процессы, региональная политика, демографические процессы, трудовая деятельность.

Baranova L.G. Principles of research of transformation of social processes are in Ukraine

Resulted and the exposed principles of research of transformation of social processes in Ukraine.

Keywords: transformation, social processes, regional policy, demographic processes, labour activity.